

СВІТЛИЦЯ

1(48) січень-березень 2015 р.

*Слава на небі Богу святому.
На землі – спокій роду людському!*

Чому Маланка – ледащиця?

*«Наша Маланка
та й ледащиця
На споді шитани
зверху спідниця...»*

Щедрівка

Останнім часом в українців зросла цікавість до культурної спадщини власного народу, глибинної суті нашої автентичної культури – народних свят, фольклору та обрядовості. І тут виникає багато запитань, на які ще немає єдиної узгодженої відповіді, і одне з них – хто такі Маланка і Василь? Зрозуміло, що ці фольклорні персонажі, з якими пов'язані карнавальні обрядові дії мають дуже давнє походження. «Цілковита відсутність християнських мотивів і символів, з одного боку, й розвинута структура ритуалів господарської, шлюбної, очисної магії – з другого, засвідчують глибокі язичницькі витоки народної обрядової традиції «Маланка» – вказує відомий дослідник української новорічної обрядовості О. Курочкін. Він також зазначає, що «прототипом цієї карнавальної постаті можна вважати Макош» [4, с.150-151].

Отже, християнська свята Меланія, день пам'яті когрі відзначався в останній день року, замінила більш давній образ богині Макоші, яка

увійшла до пантеону найважливіших язичницьких богів Київської Русі. Вона була богинею родючості, покровителькою жінок, допомагала породіллям під час пологів, сприяла в жіночих справах – особливо в прядінні. Б. Рибаків вважає її богинею «земного плодороддя» і посередницею між небом і землею [9, с. 128]. Митрополит Іларіон (І. Огієнко) зауважує, що «у цій богині дослідники мітології добачували сонцеву сестру, богиню дощу» [1 с. 109]. Дослідник індо-українських зв'язків С. Наливайко виводить слово «Макоша» з індійського, що в перекладі означає Велика Богиня [5, с. 94]. Рибаків трактує слово «Макоша»,

Світлана Творун

як матір коша (збору, урожаю). «Макошь (если верно именно такое правописание) вполне может быть осмыслена как Ма-кошь –»мать хорошего урожая»[10].

Якщо Маланка є прототипом Великої Богині, то дуже дивним видається її карнавальний образ, роль якого зазвичай виконує парубок, перевдягнутий у жіночий одяг. До того ж, і у фольклорі Маланка досить часто постає невмілою господаркою

*Наша Маланка – господиня,
Як помастить, так помис.
Стоять миски під лавкою
Та заросли муравкою.
Стоять горшки під другою
Та заросли усугою [6, с.209]*

У чому ж тут справа? Чи міг народ так зневажливо ставитися до Великої Богині? Розібратися в ситуації нам допоможе давній автентичний фольклор. Наведемо текст відомої щедрівки про Маланку.

*Ой, учора із вечора
Пасла Меланка два*

качура.

*Пасла, пасла,
припасала,*

*В чистім полі
зблукала.*

*Ой там Ва-
силько плужком
оре,*

СВІТЛИЦЯ

А Маланочка йому говорить:

— Ой, Василю, Васильочку,
Заведи мене додомочку.
Як заведеш додомочку,
Посію тебе в городочку.
Буду тебе шанувати,
Сім раз на день поливати, /2/
Щосуботоньки проривати
[8, с. 146].

Зі слів щедрівки можна зробити висновок про досить дивну поведінку Маланки. Вона обіцяє Василю винагороду – посіяти, поливати, проривати. Такі послуги, були б доречними для рослини (квітки василька), а не для чоловіка, який оре поле плужком. Можна припустити, що в щедрівці оспівуються події в різних просторово-часових вимірах.

У давнину наші предки святкували Новий рік ранньою весною. Взимку, коли вся природа неначе помирала, Богиня родючості могла перебувати серед мертвих. На зв'язок Маланки із потойбічним світом у Новорічну ніч також вказує фольклорний матеріал.

Ой паночку, Рахманочку,
Пусти з нами Маланочку
Із квітами, із дутками,
З хорошими парубками
[3, с. 132]

За народними віруваннями рахмани тісно пов'язані з культом предків. «Мерці здавна звуться в нас також рахманами; живуть вони на південному Сході в далекій країні», – пише Іван Огієнко [1, с. 242]. Отже, Богиня родючості взимку перебуває у царстві рахманів або в царстві мертвих, і

щедрувальники просять випустити її погуляти.

Відповідно християнського Василя ми можемо асоцію-

вати з Велесом, язичницьким божеством багатства і родю-

чості, володарем Нави (світу мертвих). С. Наливайко вважає Велеса чоловіком Макоші. «Мокоша стояла на Горі, тоді як її божественний чоловік Велес, стояв на Подолі, на березі Почайни» [5, с. 94]. В перекладі з грецької ім'я Василь означає «пан», «господар», «цар». Досить часто в щедрівках Василя ще називають черчиком:

Весна-красна Маланочка,
А ще краций Василюню.
Ой черчику Васильчику,
Посію я ті в городчику,
Буду я ті шанувати,
Три рази на день підливати,
І вершечки зципувати,
Маланочку затикати.

У Івана Нечуй-Левицького можна прочитати: «... весна описується як славна пані черевата, що зачерчилась на трьох синів: на пашника, конюшка і земчика» [7, с. 29]. Слово «зачерчилась» тут вжито в значенні завагітніла трьома синами. За аналогією можна припустити, що черчик-Васильчик є уособленням чоловічої плідної сили, божеством, яке запліднює землю. Він же є чоловіком чи нареченим Богині родючості Маланки (Макоші), з яким вона повинна вступити в шлюбні стосунки, щоб був урожай на наступний рік.

Василь знає шлях з потойбічного світу Нави у світ реальний Яву, який можна подолати в Новорічну ніч, і виводить Маланку з царства мертвих. Щоб потрапити з Нави у Яву, вони пересікають водний рубіж. В піснях про

Маланку часто зустрічається ситуація, коли Маланка опиняється біля води і мочить свій одяг, зокрема фартух. Щоб приховати від ворогів факт втечі, в щедрівках приховується справжня причина мокрого одягу Маланки і даються інші, часто абсурдні пояснення:

*Наша Меланка господиня,
На ополонці ложки мила.../2/
Ложку, тарілку упустила /2/
Ложку, тарілку діставала,
Біленький фартух замочила.
Наша Маланочка
в Дністрі була,
Дністрову воду тила,
На камені ноги мила,
Тонкий фартух замочила...*

[3, с.199]

*Наша Маланка біль бігла,
Тонкий фартух замочила.
Повій, вітре, буйнесенький,
Висуши фартух тонесенький.
Повій, вітре, з яру, з яру,
Висуши фартух краще жару.
Повій, вітре, із болота
Висуши фартух краще злота.
Повій, вітре, туди-сюди
Висуши фартух, піду між люди*

[8, с.147].

У варіанті щедрівки, записаної К.В. Широцьким, фартух у Маланки золотий, що опосередковано свідчить про її непросте, мабуть божественне, походження [12, с.10].

Втікачку переслідують потойбічні сили, щоб повернути її назад у підземелля. Щоб збити ворогів з пантелику, заплутати сліди, народ вдається до переодягання і маскування. І замість однієї справжньої Богині по селах ходять ватаги маланкарів. У кожній ватазі своя ряджена (підмінна) Ма-

ланка, а в її світі Василь, Дід, Баба, Коза і гурт охоронців – стражники, драгуни, улани чи козаки з військовими атрибу-

тами. Наявністю справжньої і підмінної Маланки можна пояснити двозначну її харак-

теристику. В одних щедрівках Маланка змальовується як гарна господиня, що допомагає своєму чоловіку, в інших же навпаки – вона невміла ледасиця. В одних ватагах це підмальований хлопець у жіночому одязі, в інших – красуня матір з пишною статуєю. «У деяких селах українського Подністров'я (села Голосків, Кептинці Кам'янець-Подільського району Хмельницької області) за оповідями інформаторів, замість хлопця на роль Маланки вибирали гарну огрядну жінку, яка мала дітей і була щасливою в шлюбі», – вказує О.В. Курочкін [3, с.201]. Парубок – уособлення Маланки підмінної, жінка-матір мабуть є образом справжньої Богині родючості.

Можна припустити, що час перебування Василя в реальному світі в образі людини обмежений, з променями ранкового сонця він зможе бути у світі Яви лише у вигляді квітки василька. Саме в Новорічну ніч, коли Богиня родючості вирвалася з царства мертвих, а Бог плодючості і багатства ще не втратив людської подоби, вони можуть вступити в шлюб. Від їхнього священного шлюбу залежать добробут на землі, родючість рослин і плодючість тварин. Цей шлюбний зв'язок уособлюють і обрядові хліби «Маланка» та «Василь»,

СВІТАНЦЯ

які у новорічну ніч лежать на святковому столі один на одному, захищені магічним колом з часнику [11, с.18]. Селяни цієї ночі не сплять на печі і не палять в ній, щоб Маланці було де переночувати зі своїм чоловіком. «Тому то піч на Маланки мусить бути чисто вимашчена», «щоб не кляла, що не вимашчена». Ніхто у цю ніч не спить на печі, не сидить, нічого на неї не кладуть... Василь з Маланкою приходять танцювати на печі – аби їм не перешкоджати»...[2, с.116].

Тема весілля дуже широко представлена в новорічних обрядових діях, фольклорі та повір'ях. Юрби ряджених грають весілля Маланки підмінної, щоб обдурити духів з того світу. Таке весілля справді перетворюється на фарс з веселими розвагами, ось як про це пише О.Курочкін: «Замість традиційної ікони останні, в дусі карнавальної інверсії, «благословляли» затулою від печі, рублем і качалкою або чимось іншим, що потрапляло під руку. Далі дійство немовби переносилося до церкви. Наслідуючи справжню церемонію, наречені тримали в руках «вічки» – качани кукурудзи, обвиті вінками з сухого барвінку чи аспарагусу, на голові вінки з бур'яну або сухого бадилля...» [3, с.158]

Весілля Маланки і Василя було початком нового року, що започатковує нове життя, пробудження природи.

Серед обрядових дій, що відбуваються в новорічну ніч можна також назвати змагання ватаг ряджених маланкарів.

Вони, як правило, відбувалися опівночі на роздоріжжях або на мостах чи кладках через потік. Змагання були як індивідуальні, так і колективні. В індивідуальних поєдинках кожна ватага виставляла свого рядженого представника. Починали боротьбу зазвичай ряджені «ведмеді», іноді їхнього поєдинку вистачало, щоб визначити, яка ватага перемогла, а іноді справа доходила до колективного змагання хто кого потіснить. Команда, що прогала пропускала переможців щедрувати першими.

Поєдинок на містку, на рубезжі двох світів, відділених

водою, та ще й опівночі міг знаменувати поєдинок з представниками потойбічного світу, які гоняться за Маланкою, а обдаровування ряджених – відкупним пожертвуванням потойбічним силам за Маланку.

Отже, справжня Маланка – не ледащиця, а наведена у епіграфі фраза з щедрівки – натяк

господарям, що до хати разом із рядженими дідами (духами предків із Нави) завітала Маланка підмінна, роль якої на себе перебрав парубок.

*Етнолог, кандидат історичних наук, доцент
Світлана ТВОРУН*

Література:

1. Іларіон митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. /І. Огієнко. – К.: Обереги, 1992. – 424 с.
2. Килимник С.І. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні /С.І.Килимник. – К.: Обереги, 1994. – Кн. 1. (т.1 Зимовий цикл, т.2. Весняний цикл). – 400 с.
3. Курочкін О.В. Українські новорічні обряди: "Коза" і "Маланка" (з історії народних масок). /О.В. Курочкін – Опішне, 1995. – 378 с.
4. Курочкін О. Українці в сім'ї європейській: звичаї, обряди, свята /О.В. Курочкін – К., Бібліотека українця, 2004. – 246 с.
5. Наливайко С.І. Індіанські таємниці України /С.І. Наливайко. – К.: Вид. Центр "Просвіта", 2004. – 448 с.
6. Народні пісні з-над Дністра в записах Євгенії Ярошинської. – К.: Музична Україна, 1972. – 323 с.
7. Нечуй-Левицький І. Світгляд українського народу: ескіз української міфології /І. Нечуй-Левицький. – К.: Обереги, 1992. – 88 с.
8. Одвічна Русава (етнографія та фольклор с. Стіна на Поділлі) /Вінницький обласний центр народної творчості. – Вінниця: ТОВ "Консоль", 2003. – 224 с.
9. Рыбаков Б.А. Язычество древней Руси./ Б.А. Рыбаков – Москва: Наука, 1988. – 784 с.
10. Рыбаков Б.А. Язычество древних славян. /Б.А. Рыбаков. [Електронний ресурс] http://www.e-reading.club/chapter.php/49565/40/Rybakov_-_Yazychestvo_drevnih_slavyan.html
11. Творун С.О. Українські обрядові хліби: На матеріалах Поділля. /С.О. Творун. – Вінниця: Книга-Вега, 2006 р. – 96 с.
12. Широцький К.В. Подільські колядки та щедрівки (їх історичний розвиток і смисл) /Передрук з журналу "Православная Подолья" за 1908 рік. – Хотин, 1991. – 32 с.

Іван Горобчук «Вертеп»

Іван Горобчук «Різдвяна хода»

На першій сторінці обкладинки
робота Івана Горобчука «Різдвяні шедрівки»

СВІТАНЦЯ

Засновник – комунальна організація
«Вінницький обласний центр
народної творчості»
Виходить раз на квартал
Реєстраційне свідоцтво ВЦ 549
<http://www.vocnt.com.ua>

© ОЦНТ, 2015 р.

Головний редактор – Тетяна Цвігун
Відповідальний секретар – Наталя Сентемон
Редакційна колегія: Жанна Дмитренко, Ніна Джус,
Галина Хоменська, Любов Гричанюк, Тетяна Гец.
Фото: Костянтин Самойлюк, Наталя Сентемон
Олександр Лапін, Юрій Сікорський
Олена Назарець, Тетяна Гарбулінська
Верстка та обкладинка – Оксана Ковальчук

Віддруковано:
ТОВ «Консоль»,
м. Вінниця
вул. Чехова, 12-А
Наклад 1000 прим.